de Kûhistan'da geniş topraklara hâkim durumda idi. Ebû Ali Çağānî'yi uzaklaştırmak için Abdülmelik tarafından Horasan'a gönderilen Bekir b. Mâlik orayı ele geçirdi. Ebû Ali de askerlerinin Abdülmelik'in ordusuna katılmaları üzerine, 200 taraftarıyla Rey'de Büveyhîler'den Rüknüddevle'ye sığındı. Bekir b. Mâlik, Sâmânî emîrinin Türk muhafızları tarafından öldürülünce (957) yerine Ebü'l-Hasan Muhammed es-Sîmcûrî tayin edildi. Ancak halka kötü davrandığı için Abdülmelik onu azlederek Ebû Mansûr Muhammed b. Abdürrezzâk'ı Horasan valiliğine getirdi (960). Ebû Mansûr Horasan'ı iyi idare etti. Bu arada Alptekin'in emrindeki Türk askerleri Buhara'da yönetimi ele geçirerek Sâmânîler'i zor durumda bıraktılar. Bunun üzerine Abdülmelik kumandanlarından Begtekin'i idam ederek askerlerin devlet idaresindeki nüfuzunu kırmak istedi. Fakat içteki karışıklıklar onu Türk Emîri Alptekin'i Horasan valiliğine tayin etmeye mecbur bıraktı (961). Büveyhîler'le I. Nûh devrinde başlayan savaşlar Abdülmelik devrinde Sâmânîler'e fazla fayda sağlamayan bir antlaşmayla sona erdi (344/955-56).

el-Melikü'l-müeyyed, el-Melikü'l-muvaffak ve el-Emîrü'r-reşîd unvanlarını alan Abdülmelik 23 Kasım 961'de, Buhara meydanında çevgân oynarken attan düşüp öldü. Başka bir rivayete göre de düştükten sonra öldürüldü. Yerine kardeşi Mansûr b. Nûh geçti.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* (nşr. C. J. Tornberg), Leiden 1851-76 — Beyrut 1399/1979, VIII, 507-508, 535; Ebü'l-Ferec [İbnü'l-İbrî], *Târîḫu muḫtaṣari'd-düvel* (nşr. A. Sâlihânî), Beyrut 1890 (ofset), s. 168; Hamdullâh-i Müstevfî, *Târîḫ-i Güzîde* (nşr. E. G. Browne), Leiden 1910, s. 350, 384; İbn Haldûn, *el-ʿİber*, Bulak 1284 — Beyrut 1399/1979, IV, 350; E. de Zambaur, *Manuel de Généalogie et de Chronologie Pour l'Histoire de l'Islam*, Hannover 1927, s. 202-203; Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiyye*, İstanbul 1927, s. 176-178; Muhammed Nâzım, *The Life and Times of Sultan Mahmūd of Ghazna*, Cambridge 1931, s. 24, 181-182; Ziriklî, *el-Aʿlâm*, Kahire 1373-78/1954-59, IV, 313; H. İbrâhim Hasan, *İslâm Tarihi* (trc. İsmail Yiğit v.dğr.), İstanbul 1985, III, 450-451; W. Barthold, *Türkistan* (haz. H. Dursun Yıldız), İstanbul 1981, s. 141; a.mlf., "Abdülmelik", *İA*, I, 97-98; Erdoğan Merçil, "Sîmcûrîler", *Tarih Dergisi*, sy. 32, İstanbul 1982, s. 115-116; Harold Bowen, "Rüknüddevle", *İA*, IX, 799-800; V. F. Büchner, "Sâmânîler", *İA*, X, 142; C. E. Bosworth, "ʿAbd al-Malek b. Nūḥ b. Naṣr", *EIr.*, I, 128.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

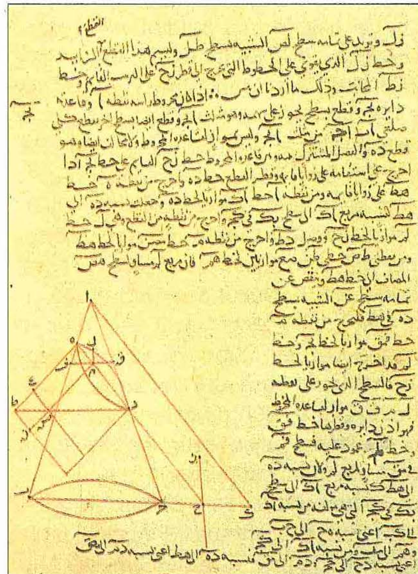
ABDÜLMELİK eş-ŞÎRÂZÎ
(عبدالملك الشيرازى)

Ebü'l-Hüseyn Abdülmelik b. Muhammed eş-Şîrâzî

Ortaçağ matematikçisi ve astronomi bilgini.

Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamakta, 550'de (1155) ve nisbesine göre de muhtemelen Şiraz'da doğup 600'den (1204) önce öldüğü sanılmaktadır. Şîrâzî, daha çok Helenistik Grek matematikçilerinin kitapları üzerinde çalışmış ve onları özetleyerek Arapça'ya çevirmiştir. Ele geçen tek eseri, *Taṣaffuḥu'l-maḫrûṭât* (koni kesilmeleri), m.ö. III. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan, **elips** ve **hiperbol** kelimelerini ilk defa ilim dilinde kullanan, İskenderiye ekolünün ünlü geometri bilgini Pergeli (Antalya civarındaki Pergaeus) Apollonius'un *Kônika* (koniler) adlı eserinden yaptığı özlü kısaltmadır. Şîrâzî *Taṣaffuḥu'l-maḫrûṭât*'ı, kendinden önce *Kônika* üzerinde geniş bir inceleme yapmış olan Hilâl b. Ebû Hilâl el-Hımsî (ö. 270/883-84) ile Sâbit b. Kurre'nin (ö. 288/901) *ʿİlmü eşkâli kuṭûʿi'l-maḫrûṭât* adlı eserlerinden faydalanarak kaleme almıştır. Eser, Latince'ye de tercüme edilerek 1669 yılında Kilan'da (Kiel) basılmıştır. Abdülmelik eş-Şîrâzî'nin bundan başka, Batlamyus'un (Ptolemaeus) ünlü *Almagest*'ini de Arapça olarak özetlediği bilinmektedir. Ancak bu eser ele geçmemiş olup Kutbüddin eş-Şîrâzî (ö. 710/1311) tarafından, ondan faydalanılarak Farsça'ya yapılan ve *Dürretü't-tâc li-ġurreti'd-dîbâc* adlı eserinin bir bölümünü teşkil eden *Almagest* tercümesi vasıtasıyla tanınmaktadır.

Abdülmelik eş-Şîrâzî'nin *Taṣaffuḥu'l-maḫrûṭât* adlı eserinden bir sayfa (Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., III. Ahmed, nr. 3463)

Bugün sadece yarısı mevcut olan *Kônika*'nın, Şîrâzî'nin *Taṣaffuḥu'l-maḫrûṭât*'ı ile diğer müslüman matematikçilerin eserin aslından yaptıkları tercümelerle tamamlanabilmiş olması, bu eserlerin ilim tarihi açısından taşıdıkları önemi artırmaktadır. *Taṣaffuḥu'l-maḫrûṭât*'ın yazma nüshaları, Topkapı Sarayı Müzesi (III. Ahmet, nr. 3463), Süleymaniye (Yeni Cami, nr. 803; Cârullah, nr. 1507), Nuruosmaniye (nr. 2972), Leiden Üniversitesi (Oriental, nr. 513/1) ve Oxford Bodleian (nr. 3970, 3/1) kütüphanelerinde bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

H. Suter, *Mathematiker*, Leipzig 1900, s. 115-116; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 858; G. Sarton, *Introduction*, New York 1975, II/1, s. 400-401; Sezgin, *GAS*, III, 134; V, 141; VII, 403; Ebü'l-Kâsım Kurbânî, *Zindegînâme-i Riyâżîdânân-ı Devre-i İslâmî*, Tahran 1365, s. 304-305; C. Schoy, "Şîrâzî", *İA*, XI, 563-564; D. Pingree, "ʿAbd-al-Malek Sīrāzī", *EIr.*, I, 128.

SARGON ERDEM

ABDÜLMELİK b. ÜKEYDİR
(عبدالملك بن اكيدر)

(bk. ÜKEYDİR b. ABDÜLMELİK).

ABDÜLMUTTALİB
(عبدالمطلب)

Ebü'l-Hâris Abdülmuttalib b. Hâşim b. Abdimenâf b. Kusayy (ö. 577 m.)

Hz. Peygamber'in dedesi.

Asıl adı Şeybe'dir; Yesrib'de (Medine) doğdu. Babası Hâşim, annesi Medineli Neccâroğulları'na mensup Selmâ'dır. Babası Gazze'de öldüğünden sekiz yaşına kadar annesiyle beraber Medine'de kaldı. Daha sonra amcası Muttalib yeğenini alıp Mekke'ye götürdü. Şehre girerken Muttalib'in terkisindeki çocuğu gören Mekkeliler, onu kölesi zannederek kendisine "abdü'l-Muttalib" dediler ve Şeybe o günden sonra Abdülmuttalib diye anıldı. Bir başka rivayete göre ise, Muttalib'e çocuğun kim olduğu sorulduğunda o, üstü başı pek düzgün olmayan Şeybe'yi o anda kölesi olarak tanıtmıştır.

Abdülmuttalib'i amcası yetiştirdi ve ölümüne yakın bir zamanda, "Babanın yerine sen lâyıksın" diyerek kabile reisliği görevini ona devretti. Reisliği döneminde gördüğü bir rüya üzerine, Cürhümlüler'in Mekke'yi terkederken kapattıkları zemzem kuyusunun yerini buldu. Kâbe civarındaki bu kuyuyu, Kureyş'in karşı koymasına rağmen özel mülkiyetine geçirdi ve böylece hacılara su dağıtma (**sikāye***) elde etti. Bu sırada Hâris'ten başka çocuğu olmadığı için baskılar karşısında kendisini savunmakta güçlük çekiyordu. Bu sebeple, on oğlu olduğu takdirde birisini kurban edeceğine dair adakta bulundu. Daha sonra beş hanımından on oğlu dünyaya geldi ve gördüğü bir rüya üzerine adağını yerine getirmek istedi. Kurban adayını belirlemek maksadıyla oğulları arasında çektirdiği kura Hz. Peygamber'in babası Abdullah'a çıktı. Ancak Abdullah'ın yerine yine kura usulüyle belirlenen yüz deveyi kurban etti (bk. ABDULLAH).

Abdülmuttalib üstün karakterli, inançlı, iyi kalpli, bir insan, âdil bir reisti. Ömrünün sonuna doğru puta tapmayı terketmiş, içkiyi bırakmış, Kâbe'nin çıplak olarak tavaf edilmesini yasaklamıştır. Allah'ın varlığına, ceza ve mükâfat yeri olarak âhiretin mevcudiyetine inanmış, zaman zaman Hira mağarasına çekilip ibadetle meşgul olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de haber verilen Fil Vak'ası'nda (bk. el-Fîl 105/1-5), Kâbe'yi yıkmaya gelen Ebrehe ile müzakerelerde bulunmuş ve Kâbe'yi sahibinin mutlaka koruyacağını ona hatırlatmıştı.

Abdülmuttalib sağlığında torunu Muhammed'e gereken ihtimamı gösterdi; kendisinden sonra da bakımını oğlu Ebû Tâlib'e vasiyet etti. Yaygın olan rivayete göre seksen iki yaşında Mekke'de öldü ve Cennetü'l-Muallâ'daki (Hacûn Kabristanı) büyük dedesi Kusayy'ın mezarı yanına defnedildi. Ölümü münasebetiyle Mekke halkı matem tuttu; dükkânlar günlerce kapalı kaldı, hakkında mersiyeler söylendi. İslâm âlimleri, fetret döneminde yaşayan Abdülmuttalib'in tevhid inancına sahip bir kişi olduğunu kaydederler ve âhirette kurtuluşa ereceği ümidini taşırlar (bk. FETRET).

Hâşim'in nesli yalnız Abdülmuttalib'le devam ettiği için onun vefatıyla Hâşimoğulları'nın nüfuz ve kudreti zaafa uğradı. Ümeyyeoğulları, kısa bir süre de olsa Hâşimoğulları'na üstünlük sağladılar. Bu sebeple Harb b. Ümeyye Abdülmuttalib'in yerine geçti ve Kâbe'ye ait görevlerden sadece sikāye Abdülmuttalib'in oğullarından Abbas'a kaldı.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hişâm, *es-Sîre* (nşr. Mustafa es-Sekkā v.dğr.), Kahire 1375/1955, I, 50, 51, 56 vd., 112, 117, 145, 150, 160-163, 177, 178, 179, 183, 189; İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳātü'l-kübrâ* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1388/1968, I, 25, 81 vd., 117-119; İbn Kuteybe, *el-Maʿârif* (nşr. Muhammed İsmâil es-Sâvî), Kahire 1353/1935 → Beyrut 1390/1970, s. 33; Ya'kūbî, *Târîḫ* (nşr. M. Th. Houtsma), Leiden 1883 → Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), I, 246 vd.; Taberî, *Târîḫ* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1960-70 → Beyrut, ts. (Dâru Süveydân), II, 246-251; İbn Saîd el-Endelüsî, *Neşvetü'ṭ-ṭarab fî târîḫi câhiliyyeti'l-ʿArab* (nşr. Nusret Abdurrahman), Amman 1982, I, 330-333; İbn Hacer, *el-İṣâbe* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire 1390-92/1970-72, V, 250-251; Diyârbekrî, *Târîḫu'l-ḫamîs*, Kahire 1283 → Beyrut, ts., I, 253; M. Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I (trc. M. Said Mutlu), İstanbul 1966, s. 33, 36, 42; Muhammed Bâlî Efendi, *Sübülü's-selâm fî ḥukmi âbâʾi Seyyidi'l-enâm*, İstanbul 1287, s. 86-90, 95-97, 99-101; M. Âsım Köksal, *İslâm Târihi* (Mekke Devri), Ankara 1966, s. 20-22, 28, 34, 42, 47, 67, 70; Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal fî târîḫi'l-ʿArab ḳable'l-İslâm*, Beyrut 1968-72, IV, 73-81.

 H. Ahmet Sezikli

ABDÜLMUTTALİB b. GĀLİB

(عبدالمطلب بن غالب)

(1794-1886)

Mekke emîri.

Zevi Zeyd kabilesine mensuptur. Mekke'de doğdu. Babası Mekke Emîri Şerif Gālib'dir. 1813'te azledilen babası ile birlikte Selânik'e gitti. Daha sonra Mekke'ye dönerek 1827'de Yahyâ b. Sürûr'un yerine vekâleten emîr oldu. Ancak Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın muhalefeti sebebiyle emirliğe Şerif Muhammed b. Avn'in getirilmesi üzerine, kardeşleriyle birlikte yeni emîre karşı mücadeleye giriştiyse de mağlûp oldu ve Asîr'e kaçtı. Fakat Mehmed Ali Paşa'nın kendisine suikast yapmasından çekindiği için İstanbul'a gitti. Osmanlı hükümeti tarafından Bursa'da mecburi ikamete tâbi tutuldu. İsyan eden Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın himaye ettiği Mekke Emîri Şerif Muhammed'in azledilmesi üzerine, 1832 Haziranında Mekke emirliğine getirildi (BA, Cevdet-Dâhiliyye, nr. 7943). Fakat Mehmed Ali Paşa'nın isyanı dolayısıyla görevine gidemedi ve İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. Ancak 1851'de, Mehmed Ali Paşa'nın ölümünden sonra Mekke'ye gidip görevine başladı ve üç yıl emirlik makamında kaldı.

Emirliği sırasında Arap kabilelerinden askerî kuvvet temin etmesi, köle ticareti yasağına karşı çıkması, kendi başına hareket etmesi gibi bazı sebeplerle 1855 Ağustosunda görevinden alındı ve yerine rakibi Şerif Muhammed getirildi. Fakat kendisine ulaşan azil emrini kabul etmeyerek taraftarlarıyla birlikte yeni emîre karşı ayaklandı ise de yakalanıp İstanbul'a gönderildi ve Selânik'te oturmaya mecbur edildi. Selânik'te iken Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'ya gönderdiği bir mektup üzerine İstanbul'a gelmesine izin verildi; bundan sonra yaklaşık yirmi beş yıl İstanbul'da oturdu. 1880'de Şerif Hüseyin Paşa'nın Cidde'de öldürülmesi, II. Abdülhamid'in onu tekrar Mekke emirliğine tayin etmesine yol açtı. 1882 Ağustosuna kadar iki yıl Mekke emirliği yaptı ve bu sırada nüfuzunu yaymaya çalıştı. Bu yolda giriştiği faaliyetler üzerine 2 Eylül 1882'de Hicaz Valisi Osman Nûri Paşa'nın düzenlediği âni bir gece baskını sonucu görevden alınarak önce Tâif'e, sonra da Mekke'ye getirildi ve buradaki konağında gözaltına alındı; ölümüne kadar da burada kaldı. Oğullarından Hâşim, Ali Câbir ve Füheyd paşalar beylerbeyi rütbesine kadar yükseldiler. Osmanlı idaresindeki son Mekke emîri olan torunu Şerif Ali Haydar, Ali Câbir Paşa'nın oğludur.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Cevdet-Dâhiliyye, nr. 6947, 7176, 7943, 8827; BA, *HH*, nr. 27446-27461; Seyyid Ahmed b. Zeynî, *Ḫulâṣatü'l-kelâm fî beyâni ümerâʾi'l-beledi'l-Ḥarâm*, Kahire 1305, s. 318, 320; Cevdet Paşa, *Tezâkir* (nşr. M. Cavid Baysun), Ankara 1953, I, 101-150; İbrâhim Rifat Paşa, *Mirʾâtü'l-Ḥaremeyn*, Kahire 1344/1925, I, 366; Ziriklî, *el-Aʿlâm*, Kahire 1373-78/1954-59, IV, 298; Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, Ankara 1984, s. 128-137; Snouck Hurgronje, "Abdülmuttalib", *İA*, I, 100.

 (DİA)

ABDÜLMUTTALİB b. REBÎA

(عبدالمطلب بن ربيعة)

Abdülmuttalib b. Rebîa b. el-Hâris el-Hâşimî (ö. 61/680-81)

Hz. Peygamber'in amcası Hâris'in torunu, sahâbî.

Bazı kaynaklarda adı Muttalib olarak geçiyorsa da tabakat ve hadis kitaplarının çoğunda Abdülmuttalib diye kaydedilmekte ve Peygamber'in onun adını değiştirmediği anlaşılmaktadır. Annesi, Hz. Peygamber'in amcası Zübeyr'in kızı Ümmülhakem'dir. Kendisinin *Ṣaḥîḥ-i*